

УДК 016:929ШЕВЧЕНКО:06.055.2І.КРИП'ЯКЕВИЧ

*Феодосій СТЕБЛИЙ***ШЕВЧЕНКІАНА ІВАНА КРИП'ЯКЕВИЧА**

Іван Крип'якевич, визначний український історик, дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка, голова його історично-філософської секції та керівник Комісії старої історії України, після 1939 р. професор і завідувач кафедри історії України, в. о. декана історичного факультету Львівського державного університету ім. І. Франка, завідувач відділу історії України й директор Інституту суспільних наук АН України, академік АН України чимало уваги приділив аналізу й високому оцінюванню подвигу Кобзаря.

Бібліографія І. Крип'якевича фіксує його перший публічний виступ на тему Шевченкіани після закінчення університетських студій у 1909 р. за дорученням Товариства наукових викладачів ім. Петра Могили, заснованого у Львові 1908 р.

Згодом постає Т. Шевченка стає об'єктом його зацікавлень і відповідних публікацій на сторінках календарів “Просвіти”, журналу “Ілюстрована Україна”, газет “Українське життя” (Луцьк), “Краківські вісті”, Наукових записок історичного та філологічного факультетів Львівського державного університету ім. І. Франка та його видань курсів історії України. В бібліографії вченого, опублікованій в збірнику “Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність”, вип. 8, зафіксовано 7 окремих публікацій вченого, присвячених постаті Т. Шевченка. Це: “3 минулого Шевченкової батьківщини”, “Тарас Шевченко на Волині”, “Шевченко-Хмельницький”, “Шевченко – класик”, “Шевченко – маляр”, “Про Шевченка – маляра” (2 публікації). Простежимо коротко основні думки цих публікацій.

У статті “3 минулого Шевченкової батьківщини”¹, автор називає Т. Шевченка справжнім співцем Правобережної України і вважає, що саме завдяки йому героїчні часи козаччини і особливо доба Хмельницького, здобули собі широку популярність, а Чигирин, Трехтемирів, Корсунь, Жовті Води й багато інших історичних місцевостей утвердилися в народній пам'яті. Особливо помітна з цього погляду, на думку автора, його поема “Тайдамаки”, яка відображає події на Звенигородщині, Смілянщині, Корсуні, Каневі, Чигирині, Черкасах, Умані під час Коліївщини.

Автор дає огляд поступового завоювання цими теренами з боку польської шляхти та наростання визвольної боротьби місцевого населення, кульмінацією якої стала визначна роль Лисянщини у повстанні Б. Хмельницького і навіть сформування окремого Лисянського полку, згаданого в історичних джерелах. Дослідник фіксує то економічне піднесення цієї території, то її знищення татарами чи польською воячиною, то нові народні повстання, ватажками яких були: у 1664 р. колишній керівник народного повстання на Прикарпатті під час визвольного походу Богдана

¹ Крип'якевич І. 3 минулого Шевченкової батьківщини // Записки історичного та філологічного факультетів Львівського державного університету ім. І. Франка. – Київ, 1940. – Т. 1. – С. 130–147.

Хмельницького в 1648 р. Семен Височан, а у 1704 р. Самусь Іванович, і, нарешті, згадає Лисянку як один із головних центрів Коліївщини 1768 р., де побували ватажки гайдамаків Максим Залізняк та Семен Неживий.

Підсумовуючи огляд подій минулого, автор наголошує, що Т. Шевченко перейняв від попередніх поколінь крайн заповіт визвольної боротьби і передав його могутнім поетичним словом своїм сучасникам як справжній борець за визволення України.

Стаття І. Крип'якевича “Тарас Шевченко на Волині”², інформує про поїздку художника за завданням Археографічної комісії до різних місцевостей Київської, Подільської та Волинської губерній з метою фіксації для наукових видань пам'яток старовини, під час якої він змалював чотири акварелі із зображенням виду Почаївської лаври з півдня і заходу, її інтер'єру та виду з лаврської тераси на галицьке село Підкамінь, а також відтворив вигляд церков на тлі красвидів у селах Вербках і Сакуні біля Ковеля. Закінчив автор свою статтю закликом до волинян, наслідуючи культурні народи, урочистостями і пам'ятниками вшанувати пам'ять Великого Кобзаря.

Значний інтерес викликає стаття І. Крип'якевича “Шевченко-Хмельницький”.

Автор вважає трагічним непорозумінням те, як відносився Т. Шевченко до найбільшого гетьмана України. Він, що з такою інтуїцією малював життя Запорожжя й цілої України, що навчив нас цінити минувшину, для Богдана Хмельницького мав тільки слова докору, зневаги. І наводить фрагмент його поезії:

*Ой, Богдане, Богданочку!
Якби була знала,
У колиці б задушила,
Під серцем приспала...
(Розрита могила).*

*Отак-то, Богдане!
Занапастив-еси вбогу
Сироту Україну...
(Суботів).*

*Амінь тобі, великий муже!
Великий, славний, та не дуже!...
Якби ти на світ не родивсь,
Або в колиці задушивсь...
(Якби то ти, Богдане).*

Чому Шевченко так знеславляв пам'ять Богдана, про це, – на думку автора, – говорить виразно те, що він уважав гетьмана винуватцем того, що над Україною запанувала Москва. Так само ставився він до всіх тих, хто чим-небудь спричинився до поневолення України. Поет шукав причини страшного занепаду рідної країни і віднайшов її у гетьмані, що “перший здружився з москалями”. І це п'ятно, яке поклав Шевченко на Хмельницького, – вважає автор, – тяжить на гетьмані. До пам'яті Б. Хмельницького ставлення сучасників дуже холодне. Є в українців свята й обходи в честь різних діячів козащини: Мазепи, Виговського, Богуна, Дорошенка, лише “Мойсей, що вивів український народ з польського ярма”, не має

² Крип'якевич І. Тарас Шевченко на Волині // Українське життя. – 18 березня 1923. – № 7.

чести і популярності. І не тільки в широких кругах не знають Хмельницького, але й вітчизняна історіографія донедавна недооцінювала його, критикувала, відбирала лаври... Чи також не під впливом гострого осуду Шевченка?

Чи справді була вина Хмельницького, що лучився з Москвою? - запитує автор. І пропонує відповідь: “Коли Україна втратила самостійність і дісталася під польське панування, українські патріоти мусили шукати помочі у Московщині, бо ніде-інде знайти її не могли. Михайло Глинський, Дмитро Вишневецький, Косинський, Сагайдачний, Йов Борецький – вони всі стояли в зносінах з північними царями і чекали звітки помочі фінансової і політичної, визволення з польської неволі, що для них була “гірша від поганської”. Але Москва давала тільки невеликі грошові підмоги – обітниці. Хмельницькому вперше удалося здобути собі і мілітарну поміч з Москви. В тодішніх обставинах це був незвичайний політичний сукцес, бо ж козацька республіка знаходилася тоді на краю занепаду – одинокі союзники-татари тільки зрадами погіршували положення України, а ворожої польської сили не могли побідити злучені українські ряди. Ніхто не міг думати, що московське панування буде для України гірше від польського, бо ж Москва з симпатією відносилася до української боротьби за віру; коли прийшлося вибирати між королем польським, ханом татарським і православним царем – а вибирати було *треба*, – цар мусів стояти на першому місці”.

А коли, на думку автора, навіть гетьман провинився своєю необережністю, що робив Москві занадто великі поступки і не забезпечив України від московського поневолення, то вину свою згладив в останніх хвилях свого життя.

Безконечні московські насильства, грабежі на границях, шкоди від московських залог по містах, проби воєвод захопити адміністрацію в свої руки, нетакт послів – все те – продовжує автор – обурювало до глибини козаків, і від початку творилася партія, неприхильна Москві. До остаточної кризи прийшло, коли 1656 р. Москва заключила договір з Польщею, грізний наслідками для козаччини і коли два вороги України подавали собі руки, могла знов прийти неволя. Козацькі послі, які були у Вільні під час тих переговорів, повертали незвичайно огірчені додому. В присутності гетьмана, писаря і полковників мали здати звіт з переговорів. Але коли Хмельницький поставив їм питання, на яких точках заключено договір і як відносилися поляки до царських послів, козаки з плачем кинутися до ніг гетьмана і з сльозами стали говорити: “Нині Запорозьке військо на Україні загигло і помочі немає нізвідки... А ляхи нам, певно під присягою, говорили, що царські послі з польськими комісарами на комісії зробили згоду по договорі Поляновським і що Запорозьке військо з усією Україною має бути по-давньому на королівській державі у них, ляхів... А як Запорозьке військо і вся Україна не схоче бути під владою ляхів, цар поможе ляхам своїм військом бити Запорозьке військо”. Полковники були дуже збентежені цією звісткою, а гетьман Богдан Хмельницький заявив, що “треба відступити від руки царя” – розірвати угоду.

Скликано раду і старшина з радістю прийняла думку про боротьбу з Москвою; усі полковники, сотники, осаули взаємно склали присягу на вірність. Гетьман проголосив мобілізацію. А водночас дипломатія Хмельницького почала заходи, щоби укласти союз проти Польщі і Москви. Семигород, Волощина, Туреччина, Швеція мали допомогти Україні в новій боротьбі за визволення. На жаль, прийшла

хвороба і смерть Хмельницького, і великому гетьманові не удалося здійснити своїх намірів... А повстання проти Москви підняв наступник і виконавець волі Хмельницького Іван Виговський.

Т. Шевченко не знав про ці визвольні плани – вважає автор, – а якби знав, певно інакше осудив би тоді діяльність Хмельницького. І продовжує: “Але є у Шевченка ще другий Хмельницький, той могутній гетьман, на якого чекають чужоземні посли на відомій офорті з “Живописної України”, – Хмельницький в повній славі великих діл, такий Хмельницький, якого нині знаємо і почитаємо. Шевченкові-маляреві була дорога пам’ять гетьмана, він приготував ще інші малюнки з життя Богдана: “Хмельницький перед ханом”, “Смерть Хмельницького”; з пієтизмом оглядав Богданові городи, рисував церкву і дім гетьмана, оглядав Чигирни, Суботів і Переяслав. Щось у глибині душі лучило великого поета з великим гетьманом... І, може, деколи Тарасови його різкий осуд над Хмельницьким видавався не зовсім справедливим... Немов експліція звучать слова:

Мир душі твоїй, Богдане!

Не так воно стало.

Думаю, не помилюся, коли скажу, що висловлені І. Крип’якевичем думки на цю проблему заслуговують на увагу і сучасних критиків Б. Хмельницького.

Доволі обширну статтю присвятив І. Крип’якевич характеристиці творчості Т. Шевченка-художника³. Автор, простеживши вияви зацікавлень Т. Шевченка малярством з дитячих років, під час служби панським козачком, навчання живопису у Варшаві, потім у Петербурзі, знайомство з художником І. Сошенком – ініціатором викупу юнака з кріпацтва, відзначивши його успіхи під час навчання у петербурзькій Академії мистецтв під опікою вчителя К. Брюллова, найвпливовішого у той час у сфері малярства в Росії, дійшов висновку, що К. Брюллов став для Т. Шевченка, як і для інших сучасників, ідеалом, а репрезентована ним класична школа сильно вплинула на молодого художника. Але чи з користю для таланту учня – ставить під сумнів.

Покликаючись на висновок відомого мистецтвознавця О. Сластьона, він зазначає, що школа К. Брюллова була дітям свого часу. Художник не міг малювати чи різьбити свої твори такими, як їх бачив, але мусив живу природу пристосовувати до мертвих гіпсових куснів, до класичних взорів. Цей псевдокласицизм убив не одну мистецьку організацію, наложив пута й на Т. Шевченка. Але добутися з-під деспотичного впливу К. Брюллова Т. Шевченко не міг.

Академію мистецтв закінчив Шевченко 1844 р. з дипломом вільного художника – констатує автор. Мав надію виїхати за кордон за державною стипендією, але плани не здійснилися. Тоді кинувся гаряче до видання альбому “Живописна Україна”. У 1844 р. створив три офорти: “Дари Богдану і українському народу”, “Печерська криниця в Києві”, “Судна в селі рада”. З них увійшли у видання перша і третя офорта, а крім того “Старости”, “Видубицький монастир у Києві”, “Казка – Солдат і смерть”, “У Києві” (Дніпро, берег і верби). Поза цей перший випуск видання не продовжилося, хоч для нього приготував Шевченко, напр., ще малюнок церкви і останків будинку Хмельницького в Суботіві, а проектував картини “Іван Підкова у Львові”, “Сава Чалий”, “Павло Полуботок в Петербурзі”, “Семен Палій у Сибіру”.

³ Крип’якевич І. Шевченко-художник // Ілюстрована Україна. – 1919. – 12 квітня

Історичні теми, – вважає автор – дуже займали Т. Шевченка, намалював тоді олійними фарбами картину “*Отаман Гамалія*”. Проектував також історичну картину “*Головатий*”. В тім часі вийшли також історичні портрети Шевченка в збірці Полевого “Русские полководцы или жизнь и подвиги российских полководцев от времен имп. Петра В. до царствования имп. Николая I” (1845 р.) – видання було роблене в Лондоні і здобуло Шевченкові велику славу. Крім цього малював тоді багато портретів.

В 1844 р., – продовжує І. Крип’якевич, – Т. Шевченко одержав посаду “рисовальщика” при Київській комісії для розбору старих актів. Потім поширено круг його роботи і доручено записувати народні казки, пісні, легенди, а також вишукувати старі могили і робити з них рисунки, так само знимати рисунки з монументальних будов. В цій службі художник протягом 3—4 років їздив багато по Україні, як Лівобережній, так і Правобережній. Тоді побував у Почаєві, коло Ковеля, в Кам’янці Подільській, в Суботові, Чигирині, Каневі, Батурині, Лубнах, Ніжині, Прилуках та ін.

Автор вважає, що уряд консерватора старожитностей сповняв Шевченко дуже сумлінно і не в однім місці врятував цінні пам’ятки минувшини з тих часів походять його рисунки: *Богданова церква в Суботові, церква в Переяславі, останки дому Мазепи в Батурині*, рисунки старих хрестів, чаш і и. – важливі для науки, бо зберегли багато зниклих пам’яток з першої половини XIX в., але примітні й з мистецького погляду, виконані не раз з великим смаком. В Почаєві малював аквареллю церкви і монастирські будови, селянські хати, криті соломою, внутрішній вид церкви – іконостас. На Волині постали ще рисунки церкви в селі Вербках і в с. Сақун.

Автор звертає увагу, що один з малюнків Т. Шевченка з цієї подорожі стосується Галичини: в Почаєві намалював аквареллю вид на галицьке село Підкамінь.

Арешт 5 квітня 1837 р., тюрма і заслання були катастрофою не тільки для Шевченка-поета, але ще більше для Шевченка-малюара. Найстрашніше в засланні було те, що йому заборонили малювати.

Перебування на засланні, вважає дослідник, певною мірою вплинуло на малярську творчість Т. Шевченка. Там, далеко від всяких впливів, він вперше міг стати *собою*. “Знайшовся лицем в лице з природою і, не маючи під руками і над собою ніяких вказівок, подібних до тих, які чув в Академії, Шевченко побачив помилковість теоретичних будов К. Брюллова і розширив свій артистичний світогляд... На засланні Т. Шевченко рисує мертву “і живу природу такою, якою бачив її – без манекенів і без скривлень, в дійсних позах”.

Автор звертає увагу на те, що Шевченко пробував в той час своїх сил на полі різьб’ярства. В забороні було згадано тільки про вірші і малюнки, не про скульптуру, тому приятелі Шевченка між начальством дозволяли йому ліпити, що бажав. Мав він виліпити, між іншими “*Тріо*”, “*Іван Хреститель*”, “*Христос перед жидами*”, “*Група киргизів*”. Але цих різьб не віднайдено.

Після повернення із заслання до Петербурга Т. Шевченко (1858 р.), як би в продовження своїх перших петербурзьких праць, творив нові картини на історичні теми, як “*Хмельницький перед кримським ханом*”, “*Смерть Хмельницького*”, “*Смерть Мазепи*”, “*Кочубей*” і інші. Більше зробив тоді Шевченко на полі

портретного малярства: з тих часів походять портрети Олдріджа, Бручі, Толстого, Лазаревських та інші.

В останніх роках, – на думку дослідника, – живий талант Шевченка знайшов собі ще нове поле діяльності – гравюру і тут досягнув великі успіхи і навіть тріумфи. офорти в тих часах був в Росії невідомий, і Шевченко, – вважає автор, – почав його тут творити перший. В офорті він був самоуком і студіював цю штуку з творів великого Рембрандта. Офортами Т. Шевченка дуже цікавилася Академія мистецтв і, щоби полегшити йому роботи, дала йому, – зазначає дослідник, – даром мешкання, а 1859 р. за офорти з Рембрандта “Виноградарі” і Соколова “Приятелі” одержав звання “академіка по гравіруванню в міді”. Мистецькі кола були так захоплені його роботами, що звали Т. Шевченка “російським Рембрандтом”. І в цій сфері, на думку автора, Т. Шевченко був учителем великоросів.

В заключній частині статті автор констатує, що Т. Шевченка вважають передусім поетом. Слава його літературних творів, глибокий зміст його поезії затінили Шевченка-художника. Але нагадує, що Т. Шевченка довгий час уважали тільки художником; адже петербурзькі митці викупили його з неволі тільки як художника, що ворожив гарні надії. Що більше, і сам Шевченко дивився на себе як на художника і навіть тоді, як вже був славним поетом, жалував, що не посвятився зовсім малярству.

Шевченко-поет переміг Шевченка-художника.

І коли про Шевченкові поезії писано багато, то довше прийдеться чекати на характеристики Шевченка-маляра, – вважає І. Крип’якевич.

В кінці статті автор підсумовує свої спостереження.

Починає від портрету. Вважає, що портретів малював Шевченко багато, дуже часто для заробітку; фотографія тоді шойно починалася і портрет був в великій ціні. На портретах Т. Шевченка був в початках особливо помітний вплив К. Брюллова. Але в цій сфері дійшов Т. Шевченко дуже високо і такі портрети, як Рєпніна або пані Горленко, дослідники вважають перлинами портретного малярства.

В пейзажі (красевиді) вважає І. Крип’якевич Шевченка правдивим поетом, особливо коли він малював картини з України.

Історичні теми, – вважає дослідник, – дуже цікавили Шевченка – майже виключно історія України. “Гамалія”, “Іван Підкова у Львові”, “Хмельницький перед ханом”, “Дари в Чигирині”, “Смерть Хмельницького”, “Мазепа і Войнаровський”, “Смерть Мазепи”, “Семен Палій у Сибіру”, “Павло Полуботок” та інші – це моменти, які змалював або бажав собі змалювати Т. Шевченко в своїх творах. “Шевченко перший своїми малярськими творами показав, що Україна мала свою історію і що сюжети її варті того, щоб на них зупинялись художником” – цитує автор згаданого О. Сластьона.

Жанр Шевченка – побутові твори, на думку автора, варті особливої уваги, бо на них найкраще можна пізнати розвиток таланту митця, а також його світогляд. Побутових сцен у Т. Шевченка багато: “Катерина”, “Старости”, “Судна рада на селі”, “Знахор”, “Богомолец”, “Молодиці”, картини з казарми, побут киргизів. Деякі його малюнки, як славна “Судна рада”, дивують своїм реалізмом. І знов Шевченко не тільки малював картини з правдивого життя, але при тім вкладав в них високі гуманні ідеї. В малярстві Шевченко лишився таким самим, яким був у поезії.

Загальний висновок дослідника: Т. Шевченко не тільки стоїть на першому місці в українській поезії, також в українському малярстві займатиме дуже визначне місце.

На завершення варто привести оцінку І. Крип'якевичем місця і ролі Т. Шевченка в громадсько-культурному житті України на тлі його причетності до діяльності Кирило-Мефодіївського братства із книги "Історія України"⁴, перевиданої двічі Інститутом українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України у 1990-х роках.

Автор вважає, що Т. Шевченко ввійшов до Братства пізно і зберіг у ньому свої окремі, самостійні погляди. Своїм талантом він переростав інших братчиків і від початку справляв на них сильне враження своїм полум'яним словом. Те, що інші намагалися вкласти у параграфи статутів, він кидав у яскравих, огненних образах своєї поезії. Він, син селянина-кріпака, внук гайдамаки, виніс із своєї батьківщини Звенигородщини, глибокі традиції боротьби за волю і не менш жагучі бажання нової волі. Там, на краю степів, де живі були ще спомини про козаччину, де співали думи про Хмельницького, де ще доживали віку очевидці Коліївщини, де від непам'ятних часів ішли криваві бої, Шевченко інстинктивно зрозумів минуле, що дозволяло йому мати свій власний погляд на давні часи і події. Для нього природний був ентузіазм щодо Запоріжжя, так само, як ненависть до польської шляхти і нехіть до царату і нових панів. В його душі завжди єдналися в нерозривну цілість прагнення політичної волі з соціальною боротьбою. Як спадщину по давніх героїчних поколіннях він зберіг розуміння щодо активних виступів справжньої відкритої боротьби..., своє "кайдани порвіте" розумів дослівно. Шевченко генієм своїм випереджав епоху... Він вирішував не поточні питання, а вічні проблеми, сягав до самих основ національного буття. Тому його "Кобзар" був для всіх українських поколінь вічно свіжим джерелом самопізнання і натхнення.

Ось такі основні думки І. Крип'якевича про постать Т. Шевченка та його місце в історії українського народу. Його оцінки подвигу Кобзаря зберегли актуальність до сьогодні.

⁴ Крип'якевич І. Історія України. – Львів, 1990. – С. 266.